

Mihalj Szentmártoni

VRAGOVI I MEHANIZMI

Ljudski je život zapravo dinamičko osvajanje sebe. Čovjek, naime, nije ni samo ono što oblikova majka priroda, niti samo ono što od njega napravi okolina. Čovjek je ono što sam stvori od sebe. Postavljamo sebi ideale i naglim zaokretom — skrenemo s putanje. Za postizanje ideala nije, naime, dovoljno imati samo dobru volju. Mi izmičemo sebi unatoč svakoj dobroj volji. Razočarani, nerijetko iznenađeni, moramo konstatirati da sve naše nastojanje ne vodi ničemu — kao da neki vragovi u nama urotnički djeluju u suprotnom smjeru.

Htio bih reći nekoliko riječi o tim vragovima!

Ono što ću ovdje iznijeti nije moja originalna umotvorina. Jednostavno prenosim s tuđeg tla na naše neke rezultate psihologijske znanosti, za koje vjerujem da mogu biti od koristi za samoodgoj, za razumijevanje ljudi i njihova ponašanja, a mogu također pomoći roditeljima i općenito odgojiteljima u njihovu radu. Autorsko pravo pridržavam sebi samo na pristup i na neke refleksije.

Ja ili slika o sebi

Jedino čovjek posjeduje čarobnu sposobnost da pomoću viših intelektualnih funkcija može razmišljati o sebi, o vlastitom tijelu, o vlastitim mislima. I još jedan privilegij: samo je čovjek obdaren sposobnošću da razmišlja o tome kako *drugi ljudi doživljavaju njega*, kakav je on u očima i mislima drugih. Spoznajem da bivam spoznat — to je temelj da mogu spoznati i sebe. Pitanje je samo: kako dolazim do slike o sebi?

Prelazimo na rječnik psihologije.

Slika o sebi je skup spoznaja i osjećaja u odnosu prema sebi. U tu sliku ulazi sve ono što znam o sebi (kognitivni aspekt), osjećam o sebi (afektivni aspekt) i kako se prema sebi ponašam (behavioralni aspekt).

U izgrađivanju slike o sebi važnu ulogu igra proces socijalnog učenja, osobito *učenja uloga*. »Igrati ulogu« u svagdašnjoj »laičkoj« upotrebi može imati negativan prizvuk. Nije tako u psihologiji. Uloga se odnosi na čovjekov status u društvu. Svatko u svom životu preuzima najrazličitije uloge: čovjek je najprije beba, pa dijete, dječak, lijeno dače, Stjepanov brat, Ivanov prijatelj, suprug... Sve su to društvene uloge, uz koje okolina vezuje određena iščekivanja. Mi znamo kako treba da izgleda dobar otac, tj. kako netko mora igrati tu ulogu da bi se za nj moglo reći da je dobar otac. Isto tako dijete zna kako mora igrati svoju ulogu djeteta, da bi bilo u skladu s roditeljskim standardima, da bi bilo »dobro dijete«.

Ulazeći u jednu ulogu, pojedinac vrlo brzo stvara *predodžbu* o tome *kako ga percipiraju njegovi partneri*. U njima vidi svoju sliku, sebe. Tu percepciju novija američka psihologija naziva »*subjektivnim javnim identitetom*« pojedinca. Svaki čovjek ima mnogo takvih subjektivnih javnih identiteta, upravo toliko koliko ima pojedinaca, odnosno društvenih skupina koji postavljaju na nj određene zahtjeve i stvaraju predodžbu o njemu u skladu s tim očekivanjima.

Život pojedinca bio bi nemoguć u šumi svih tih subjektivnih javnih identiteta. Stoga on nastoji stvoriti jedan pojam, jednu sliku o sebi. Polazište pritom predstavljaju shvaćanja interpersonalne sredine o njemu, tj. mišljenja onih ljudi o njemu s kojima dolazi u dodir. U njemu se formira jedna *jezgra* kao konglomerat, supstrat svih subjektivnih javnih identiteta i ta jezgra predstavlja njegovu najdublju, najistinskiju, »objektivnu«, intimnu *sliku o sebi*. To sam JA.

Slika koju smo tako stvorili o sebi prilično je *stabilna*. Naime, unatoč tome što smo je koncipirali i opisali kao produkt socijalnih uloga, odnosno subjektivnih javnih identiteta, time ipak nismo htjeli utvrditi da je pojedinac pritom potpuno pasivan »predmet« što ga okolne sile, konkretno: ljudi, jači i pametniji od njega, jednostavno mijese. To se ne može tvrditi ni za malo dijete, jer već ono pruža stanovit otpor vanjskom utjecaju, jednostavno na temelju svojih *konstucionalnih*, bioloških karakteristika, kao što su energetski nivo organizma ili temperament. Osim tih urođenih otpornika djeluju i stečeni. Čim se, naime, slika o sebi utemeljila i pojedinac usvojio određene oblike ponašanja, stvoreni su uvjeti koji smanjuju mogućnost daljnjih utjecaja. On se već *aktivno* suprotstavlja novim utjecajima izvana. Tako postaje shvatljiva pojava da je pojedinac, premda potpuno uronjen u socijalnu konfiguraciju, ipak u stanju razviti oblike ponašanja dijametralno suprotne svojoj okolini. Koliko puta čujemo pritužbe majki o dvojici sinova koji su odrasli u istim uvjetima, dobili isti odgoj, a ipak su različiti kao da uopće nisu braća.

Zašto se ne mijenjamo ili mehanizmi stabilnosti

Da nema stalnih oblika reakcija i ponašanja, društveni život bio bi nemoguć. Što održava konstantnim nečije ponašanje? To je *stabilnost njegove slike o sebi*. Ona se osigurava samom društvenom strukturom: svi mi pripadamo mnogim *stabilnim* socijalnim strukturama — shvaćanje društva o karakteristikama neke uloge sporo se mijenja. To znači: od nas se ne zahtijeva svaki čas promjena slike o sebi.

Ipak, socijalna okolina može katkad vršiti utjecaj na pojedinca u tom smjeru da bi se od njega zahtijevala promjena slike o sebi, ako želi ostati u skladu sa standardima svoje sredine. On se tome *aktivno odupire*, možda ne uvijek svjesno. Po zakonu homeostazije čovjek ne može dugo podnositi stanje neravnoteže, nesklada, napetosti. Na sreću, njemu stoji na raspolaganju određeni broj *psiholoških mehanizama* da se osigura stanje ravnoteže, harmonije.

Sklad između slike o sebi i shvaćanja socijalne sredine o sebi osiguravaju mehanizmi koji stalno kontroliraju i stabiliziraju interpersonalni ambijent. Cilj je tih mehanizama *sačuvati sliku o sebi nepromijenjenom*, a sredstvo kojim to postižu jest nastojanje da se spasi *maksimalna kongruencija*, tj. sklad između slike o sebi i mišljenja okoline o meni. Evo njihovih imena: pogrešna percepcija, selektivna interakcija, selektivna procjena drugih, selektivna procjena nas samih, izazivanje kongruentnih reakcija kod drugih. Prije nego što prijeđemo na pojedinačni opis, recimo još samo to da »mehanizam« u psihologiji uvijek znači proces, postupak.

1. *Pogrešna percepcija*. Da li moja okolina potvrđuje moju sliku o sebi ili ne, to ovisi o mojoj percepciji. Naime, u slučaju da očekivanja drugih, moje okoline, previše odskakuju od onoga što ja mogu pružiti; ili ako me ta okolina ne prihvaća onakvim kakav jesam, ja sam u mogućnosti da radi osiguranja kongruencije *jednostavno ne primijetim nesklad*. Izgubim osjećaj za to kako me drugi prosuđuju. Narodna je mudrost već davno prije psihologije uočila tu pojavu kad je ustvrdila da Bog onome koga hoće poniziti najprije oduzima zdravi sud. Nažalost, nije rijetka mana: ne vidimo ili potpuno krivo shvaćamo sud drugih o nama. Netko može biti beskrajno dosadan i nametljiv, ali unatoč tome što mu to drugi na lijep način daju na znanje, on je i dalje slijep za njihove sugestije, štoviše, sebe smatra duhovitim i društvenim. Pogrešna percepcija.

2. *Selektivna interakcija*. Radi se o tom da radi osiguranja kongruencije, tj. sklada između mišljenja okoline i moga poimanja sebe, podržavam kontakte samo s *odabranim uzorcima* svoje vrste. Družim se samo s onima koji ne zahtijevaju od mene da promijenim mišljenje o sebi, svoje vladanje. I tu je već narodna mudrost izrekla svoje: sličan se sličnom raduje. Ako netko sebe smatra visoko inteligentnim, on će stupiti u interakciju uglavnom s onima koji mu to potvrđuju ili bar ne demanti-

raju. Na taj način izbjeći će mnoge napetosti. Drugim riječima: družimo se s onima koji najviše potvrđuju našu sliku o nama, koji nas prihvaćaju onakvima kakvi jesmo i ne zahtijevaju promjenu.

Selektivna interakcija uočljiva je i pri odabiranju *profesije*. Hoće li se netko prikloniti ovoj ili onoj profesiji, determinirano je također time kako pojedinac vidi sebe u svjetlu uloge koju mora preuzeti prihvaćajući određenu profesiju, tj. hoće li ta uloga sa svim onim očekivanjima koja se vezuju uza nju tražiti od njega velike modifikacije sebe ili može ući u nju onakav kakav jest. Podaci jedne opservacije na studentima medicine sugeriraju da profil ličnosti studenata koji se odlučuju za jednu određenu specijalizaciju u mnogočemu slični profilu ličnosti onih ljudi koji već rade u toj specijalizaciji. Prema tome, oni biraju takvu sredinu gdje će naići na ljude sebi slične. Konkretno je pronađeno da pedijatri i kandidati za tu specijalizaciju obično posjeduju i ove crte ličnosti: socijalna agresija, superiornost; a ginekolozi da su ljudi više povučeni, anksiozni. Dakle, da ponovimo: određenu profesiju odabiru ljudi istih ili sličnih crta ličnosti. To omogućuje stvaranje takvog ambijenta u kojem se ne zahtijevaju radikalne promjene unutar ličnosti.

Ovaj me podatak potiče na razmišljanje. Kakav je profil naše katoličke javnosti? Ili, da možda ovako postavimo pitanje: kakvi smo mi svećenici, koji uglavnom stvaramo našu katoličku javnost? Koje su crte ličnosti za nas karakteristične? Zašto se tako sporo mijenjaju neke stvari, neka shvaćanja u općoj Crkvi, kao i u našoj lokalnoj? Nije li možda jedan od razloga i to što je naša svećenička uloga previše stabilno i usko definirana, tako da smo mi crkveni ljudi po karakteristikama ličnosti previše homogena skupina? Možda smo svi redom submisivne, pomirljive, anksiozne osobe? Bilo bi izvanredno korisno konstruirati profil ličnosti svećenika kao takvog. Taj podatak mogao bi poslužiti i boljem razumijevanju krize svećeničkog podmlatka.

3. *Selektivna procjena drugih*. Kongruencija ovisi i o važnosti druge osobe. Ako dođem u sukob s mišljenjem ljudi koji su za mene od malog ili nikakva značenja, neću se osjećati ugroženim. Ali ako je to sukob između mene i osobe koja za mene mnogo znači, osjećaj inkongruencije bit će maksimalan. No to se stanje napetosti može umanjiti tako da *precijenim* ljude koji se prema meni ponašaju kongruentno, a *podcijenim* one koji se ne slažu sa mnom. Na primjer, neki student sve odobrava kod mene: on će također porasti u mojim očima («Molim te lijepo, jedan student mi to kaže...»). Ali ako ima loše mišljenje o meni ili nekoj mojoj osobini, i on će se umanjiti u mojim očima («Pusti, molim te, jedan običan student kaže to...»). Sumirajmo: ako osoba »B« negativno prosuđuje osobu »A«, simpatije osobe »A« smanjuju se prema »B«. »A« na taj način želi zapravo *lišiti vjerodostojnosti iskaze* »B«, da bi na taj način umanjio stanje inkongruencije, nesklada.

4. *Selektivna procjena sebe.* Kongruencija ovisi o tome koliko je *relevantna* neka crta slike o sebi s obzirom na mene, tj. koliko važnost pridajem nekoj osobini koja je došla u sukob s mišljenjem okoline. Ako je to osobina koju ja ne cijenim previše i ne smatram je važnom, stanje kongruencije je bez značenja, tj. osuda sa strane drugih neće me mnogo uznemirivati. Prezire li me netko, recimo, samo zbog toga što nisam oduševljeni nogometaš, to me ni najmanje ne dira, jer nogomet ne smatram vrednotom. Ali ako netko ne priznaje moju inteligenciju, ili sumnja u moje poštenje, između nas dvojice nastupa stanje maksimalne inkongruencije, jer se radi o centralnim osobinama za mene. Takvo se stanje ne može podnositi i stupa na scenu upravo razmatrani mehanizam: precijenit ću kod sebe priznate osobine, a nepriznate i kuđene spustit ću na ljestvici svojih vrednota.

5. *Izazivanje reakcije u skladu s kongruencijom.* Čovjek se i nesvjesno ponaša tako da kod drugog osigura željene reakcije, tj. takve koje će biti u skladu s njegovim poimanjem sebe, takve koje će potvrđivati njegovu sliku o sebi. Radi se o jednoj strategiji: u svojim interakcijama mi stalno kontroliramo oslonce koje pružamo drugome da nas procijeni. Razvijamo takav oblik ponašanja koji će nas predstaviti onakvima kakve će nas naša okolina prihvatiti i potvrditi. Ova strategija često se javlja u obliku *imenovanja*: nastojimo drugome pripisati takvu ulogu i takva svojstva, u kojima će nam pružiti željenu reakciju. »Znam, Jozo, da si mi najbolji prijatelj...« — kažemo nekom jer želimo osigurati određenu reakciju s njegove strane koja je karakteristična za tu ulogu. Pritom nije važno da mi Jozo vjerojatno ni izdaleka nije tako dobar prijatelj, kako to moja rečenica sugerira.

Prepoznamo svoga vraga ili dijalog sa sobom

Ti naši podsvjesni postupci koji idu za tim da održe sliku o sebi nepromijenjenom često su veliki neprijatelji napretka na putu prema usavršavanju sebe, jer ne daju čovjeku da iskoči iz staroga, ustajalog, pljesnivog. Oni su konzervatorijski medij naše ličnosti. Sada, kad ih poznajemo, možemo povesti dijalog s njima. Ako primijetim da se družim samo s istomišljenicima, nije nemoguće da se bojim suda »onih drugih«. Moj mali vrag »selektivna interakcija« je na djelu. Ili: sklon sam podcjenjivati neke »tipove«. Možda mi oni imaju nešto važno poručiti o meni, samo me vješto brani od njih drugi mali vrag po imenu »selektivno procjenjivanje drugih«.

No bilo bi neoprostivo jednostrano vidjeti u tim mehanizmima samo vragove. Oni su često vrlo dobri saveznici koji nas čuvaju pred pritiskom negativne okoline. Nemojmo ići u susjedstvo po primjer: koliko puta nam pomaže da ne klonemo u svom kršćanstvu u ovom društvu

naš mali saveznik »pogrešna percepcija«: jednostavno smo otupili prema određenim sudovima o nama kao što su mračnjaštvo, reakcionarstvo, utopija... Ili: koliko puta nam je pomoglo u ateističkom ambijentu sačuvati uvjerenje putem selektivne interakcije: bolje se osjećamo i zaboravljamo rane u krugu istomišljenika.

Svaki odgojitelj mora biti svjestan da su kod njegova odgajanja aktivni svi ovi mehanizmi. Najupadljivije će biti po svoj prilici njegovo nastojanje da se umani vjerodostojnost odgojitelja ako mu se njegovi zahtjevi ne dopadaju. Zato samo jedna mana u karakteru odgojitelja može potkopati sav njegov rad i svesti njegov utjecaj na nulu. Nadalje, njegov će mu klijent često pripisati različita svojstva, »imenovanja«, da bi na taj način osigurao reakciju koja mu odgovara. S tim u vezi rekao bih ovo: mehanizmom »imenovanja« mogao bi se koristiti i svaki odgojitelj. Vjerujem da bi odgojni rad bio efektivniji kad bi se odgojitelji i roditelji češće pozivali na dobronamjernost, čestitost, razboritost svojih odgajnika, umjesto da im stalno ponavljaju da su vucibatine, nevaljalci, lijenčine i sl. Drugim riječima: neka im daju takva imenovanja u kojima će se oni vladati onako kako taj status zahtijeva. Vjerujem da ni jedan roditelj ili odgojitelj ne želi da mu štićenik kojim slučajem ozbiljno shvati negativno imenovanje i počne se ponašati kao prava vucibatina!

Naše smo razmišljanje počeli pod vidom osvajanja sebe. Zbog estetike, tj. da okvir bude zatvoren, završimo jednom napomenom o samoodgoju: čovjek nikad nije dovoljno objektivan prema sebi. Zato samoodgoj zahtijeva povremene konzultacije s nekim koji nas izbliza poznaje. To omogućuje usklađivanje »slike o sebi« (kako ja vidim sebe) sa »slikom o meni« (kako drugi vide mene). Na taj smo način nesvjesne mehanizme zamijenili jednim svjesnim činom i učinili velik korak naprijed u osvajanju sebe.

DEVILS AND MECHANISMS

Summary

The author is dealing with some psychological mechanisms that keep the human positive representation of oneself upright in spite of changing social surroundings. Such mechanisms are: false perception (misconception), selective interaction, selective esteem of others, selective self-esteem and provocation of congruent reactions by others. They are, in fact, conservative factors of a human personality and as such they are something negative (devils), but they can play a positive role as well in education as in selfeducation, because they keep self-reliance and self-esteem alive.